

Stjepan Radić u kojemu vidi isključivo seljačkog vođu, glavnog krivca za agrarnu reformu u novoj državi, kojom je staro plemstvo, čiji je i sam bio pripadnik, izgubilo svoju poziciju. Čitavo jedno poglavlje, pod nazivom *Časoviti prikaz vremena poslije rata!* posvetio je agrarnoj reformi provedenoj iza rata, a u kojem situaciju opisuje iz svojeg kuta, vezano uz ukidanje dotadašnjih zemljišnih odnosa, seljački zakup, razlike u pojedinim krajevima novoformirane države i položaj dotadašnjih veleposjednika. Memoare završava kratkim poglavljem *Pitanje o ratnim drugovima*, u kojemu donosi kratak osobni osvrt na političke i diplomatske odnose svjetskih velesila u vrijeme Prvog svjetskog rata. Spomenuti valja i to da osim političke scene, memoari povremeno donose i uvid, iako u mnogo manjoj mjeri, u privatni život Pavla Raucha i njegove porodice.

Ovo osobno svjedočanstvo o burnom razdoblju druge polovice 19. i početka 20. stoljeća iznimno je vrijedan izvor prije svega o političkoj sceni u Hrvatskoj u tom razdoblju, makar u svemu valja uzeti u obzir subjektivnost kao glavnu karakteristiku ovakve vrste izvora. Rauch većinu događaja, situacija i političkih osoba promatra iz svog kuta gledanja, i iz vremena dok je sam bio aktivan na političkom polju, kao i iz perioda dok je bio samo pasivni promatrač društveno-političke situacije u zemlji. Prije svega to je pogled unionista, konzervativnog pripadnika domaćeg plemstva, koji je svoje uvjerenje održao do kraja. Mnogi njegovi osobni afiniteti i animoziteti dolaze do izražaja u ocjeni gotovo svih događaja i osoba o kojima piše, ponekad toliko nekritički da iskrivljuje ili netočno navodi povijesne činjenice. Upravo su u tu svrhu od velike važnosti komentari u bilješkama sastavljeni od strane priređivača: tu je pomno popraćeno svako Rauchovo procjenjivanje situacije i naznačeno objašnjenje ako se radilo o iskrivljenom navođenju konkretnih činjenica. Ipak, i unatoč takvoj prirodi samog izvora, njegova je vrijednost velika, jer ne samo da donosi niz detalja i manje poznatih podataka o spomenutom razdoblju, prije svega o političkoj sceni tog doba, već predstavlja "pogled iznutra" jednog od pripadnika domaćeg plemstva u turbulentnom vremenu raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja nove jugoslavenske državne zajednice.

Tihana Luetić

Степан Радић [Stjepan Radić], *Възродена България 1878-1913* [Obnovljena Bugarska 1878.-1913.], prijevod s hrvatskog, uvodna studija i bilješke Rumjana Božilova, Biblioteka "Епископ Йосип Штротсмайер", drugo izdanje, Sofija 2012., 210 str.

Bugarska povjesničarka Rumjana Božilova, koja se duži niz godina bavi hrvatsko-bugarskim temama i odnosima, objavila je 2012. u Sofiji drugo izdanje knjige Stjepana Radića *Obnovljena Bugarska 1878.-1913.* [*Възродена България 1878-1913*]. S obzirom na činjenicu da će se uskoro navršiti 25 godina intenzivnog historiografskog rada autorice na temama iz zajedničke prošlosti Hrvata i Bugara, ovaj osvrt na nedavno tiskanu autoričinu knjigu izići će iz okvira klasičnog prikaza, kao što je i njezin dugogodišnji rad svakako izašao iz strogog osobnog profesionalnog okvira i prešao u polje međusobnog prijateljstva šireg kruga hrvatskih i bugarskih povjesničara te je na ovom mjestu potrebno barem ukratko zabilježiti najvažnije točke njezina historiografskog rada na hrvatsko-bugarskim temama.

Interes za hrvatske teme bugarske povjesničarke Rumjane Božilove iz Instituta za balkanistiku Bugarske akademije znanosti počinje osamdesetih godina. Na svojem prvom istraživanju u zagrebačkim arhivima i knjižnicama boravi 1988. surađujući sa profesorom Dragutinom Pavličevićem. Sljedećih godina njezin studijski boravak u Zagrebu se nastavlja te je istraživački rad dovodi u blisku suradnju s Odsjekom za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Godine 1998. Rumjana Božilova i formalno je uključena u tadašnji znanstveno-istraživački projekt Odsjeka za povijest "Izvori, studije i pomagala za hrvatsku povijest od 7. do 19. stoljeća". Uskoro je,

ponajviše zalaganjem Rumjane Božilove i Ante Gulina, tadašnjeg upravitelja Odsjeka za povijesne znanosti, potpisan i službeni protokol o međusobnoj suradnji, što je omogućilo intenzivniji rad kolegice Božilove, ali i mlađih naraštaja povjesničara s obje strane, kojima je ona pripremila put. Od tada do danas, na temelju razmjene i zajedničkog projekta s Institutom za balkanistiku Bugarske akademije znanosti (sadašnji naziv: Institut za balkanistiku s centrom za trakologiju) i Odsjeka za povijesne znanosti ZPDZ HAZU traje neprekidna suradnja hrvatskih i bugarskih povjesničara kojima su interes zajedničke teme političke, društvene i kulturne prošlosti.

Rumjana Božilova do sada je producirala bogati opus članaka, knjiga i prijevoda o zajedničkim temama, prije svega iz razdoblja 19. i početka 20. stoljeća, burnog perioda bugarske povijesti i intenzivnih veza dvaju srodnih slavenskih naroda na političkom i intelektualnom planu. Tako je objavila važne monografije *Хърватското национално-освободително движение през погледа на Българите 1878-1914* [Hrvatski narodno-oslobodilački pokret u očima Bugara 1878.-1914.] (Sofija 1988.) i *История на Хърватия* [Povijest Hrvatske] (Sofija 1998.). Možda najpoznatije djelo Rumjane Božilove je objavljivanje rukopisa Franje Račkog o bugarskoj povijesti, što ga je autorica pronašla u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu *История на България* [Povijest Bugarske] i koji je prevela, popratila uvodom, tekstom i komentarima zajedno sa suprugom Ivanom Božilovim (Sofija 1999.). Zajedno sa suprugom objavila je i 2009. godine u Sofiji i opsežnu monografiju o Franji Račkom i Bugarima (*Франьо Рачки и Българите*), a već je ranije, 1996. u Sofiji objavila, s uvodnim komentarom, bilješkama i prijevodom na bugarski, i korespondenciju Ljubomira Miletića i Vatroslava Jagića u knjizi *Любомир Милетић до Ватрослав Ягић. Писма 1896-1914 г.* [Ljubomir Miletić Vatroslav Jagiću. Pisma 1896.-1914.]. Knjigu Stjepana Radića, čije je drugo izdanje i neposredan povod ovom prikazu, *Възродена България 1878-1913*, s predgovorom, popratnim bilješkama i prijevodom na bugarski objavila je u Sofiji 1993. i ponovno 2012. godine. Od ostalih prijevoda s hrvatskog na bugarski valja spomenuti knjige Franje Tuđmana, *Историческата съдба на народите: избрани трудове* [Povijesna sudba naroda. Izabrana djela] (Sofija 1997.), Franje Husinca, *Д-р Фран Гудрум-Ориовчанин* [Dr. Fran Gudrum-Oriovčanin] (Sofija 2006.), Ivana Hoića, *Княжество България. Картини от общата география на Европа* [Kneževina Bugarska. Slike iz općeg zemljopisa Europe] (Sofija 2008). Uz istraživački rad, publiciranje radova i monografija vezanih uz zajedničku prošlost, pišući o znanstvenom radu Rumjane Božilove valja istaknuti njezinu aktivnost na organiziranju znanstvenih skupova koji su se posljednjih petnaestak godina gotovo redovito naizmjenice održavali u Hrvatskoj i Bugarskoj, a na kojima su domaći i bugarski znanstvenici izlagali svoja saznanja o zajedničkim povijesnim, kulturnim i jezičnim pitanjima. U organizaciji nekoliko skupova sudjelovalo je i Hrvatsko-bugarsko društvo iz Zagreba, a u suradnju je povremeno bilo uključeno i Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske. Rezultat svakog od spomenutih skupova jesu zbornici u čijem je uredništvu, u bugarskim izdanjima, redovito sudjelovala i Rumjana Božilova, a redovito je u njima objavljivala i znanstvene članke. Sveukupno je do sada održano osam znanstvenih skupova o hrvatsko-bugarskim vezama u prošlosti u organizaciji Hrvatske i Bugarske akademije znanosti.¹

¹ Prvi takav skup održan je 1998. u Sofiji na temu "Andrija Kačić Miošić i Bugari". Slijedio mu je skup u Dubrovniku 1999. godine čija se tema bavila općenito odnosima Hrvata i Bugara kroz povijest, ali s posebnim osvrtom na razdoblje Dubrovačke Republike. Godine 2001. bugarski kolege organiziraju skup u Sofiji na tri teme: "Glagoljaška tradicija u Bugara i Hrvata", "Dubrovnik, katolicizam i Bugari" i "Kulturne i političke veze među Bugarima i Hrvatima". Četvrti skup organiziran je u jesen 2003. u Zagrebu sa temom "Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću". Dvije godine kasnije, u proljeće 2005., u Sofiji je održan skup pod nazivom "Bugari i Hrvati u Jugoistočnoj Europi od VII. do XXI. stoljeća". Bugarski kolege organiziraju skup i 2008. u Sofiji, a pod istom zajedničkom općom temom o hrvatsko-bugarskim odnosima kroz povijest. Sedmi zajednički skup organizirao se u rujnu 2010. u prostorijama HAZU u Zagrebu, te u Đakovu, pod nazivom "Hrvati i Bugari kroz stoljeća – povijest,

Ovo izdanje Radićeve *Obnovljene Bugarske* sastoji se od dva dijela. U prvom, kraćem dijelu, autorica je napravila uvodnu studiju (13-35),² te je u istom objavljeno i pismo prof. Stjepana Radića (10-12), unuka Stjepana Radića, upućeno autorici, na hrvatskom i bugarskom jeziku. U drugom dijelu slijedi djelo Stjepana Radića prevedeno s hrvatskog na bugarski, koje je podijeljeno na predgovor, uvod i četrnaest glava, popraćenih bilješkama autorice koje omogućavaju lakše praćenje teksta. *Uvod* (42-50) ima nekoliko kraćih potpoglavlja (*Historijski pogled na prošlost Bugarske, Nezavisna bugarska crkva, Bugarska narodna crkva i knjiga, Prve bugarske škole, Nepodnošljivo dvojno ropstvo, Svjedočanstva jednog Nijemca, nekoliko Francuza i nekoliko Engleza*). Slijedi četrnaest glava glavnog dijela teksta pod naslovima: prva glava *Monah Paisij, preteča bugarskog preporoda* (51-55), druga glava *Paisijevi nasljednici, nastavak preporodne aktivnosti* (56-64), treća glava *Oslobođenje od grčke Cariogradske patrijarhije* (65-70), četvrta glava *Pogled na bugarsko obrazovanje do Oslobođenja* (71-73), peta glava *Bugarsko narodno obrazovanje nakon Oslobođenja* (74-88), šesta glava *Bugarske srednje škole* (89-96), sedma glava *Bugarsko sveučilište* (97-104), osma glava *Bugarska književnost do Oslobođenja* (105-118), deveta glava *Duh bugarskog narodnog Oslobođenja* (119-129), deseta glava *Bugarski ustanak na Srednjoj gori, svibanj 1876. g.* (130-136), jedanaesta glava *Prvo bugarsko izaslanstvo kod europskih Velikih sila* (137-179), dvanaesta glava *Bugarski narod za svoje Oslobođenje* (180-189), trinaesta glava *Stradanja bugarskog naroda i bugarsko Oslobođenje* (190-201) i četrnaesta glava *Pregled prvog dijela* (202-210).

Radićeva knjiga tiskana je 1917., a napisana je četiri godine ranije, nakon završetka Balkanskih ratova. Autorica smatra da je Radića upravo ta politička situacija uputila na pisanje, naročito odnosi bivših saveznika u Balkanskim ratovima koji su u vrijeme Drugog balkanskog rata bili bitno izmijenjeni, kao i javno mnijenje u Hrvatskoj. Naime, početno oduševljenje koje je prevladavalo u hrvatskoj javnosti u Prvom balkanskom ratu zbog savezništva između balkanskih zemalja protiv Turaka, splasnuo je i pretvorilo se u razočarenje nakon što su se Bugari i Srbi našli na suprotnim stranama. Radića je upravo takva situacija priklonila Bugarima, te otvoreno staje na stranu Bugarske, smatrajući Srbe krivima za krvoproliće između bliskih slavenskih naroda. Pišući svoju *Obnovljenu Bugarsku* htio je informirati Hrvate o Bugarima kao srodnom narodu o kojemu se u Hrvatskoj nedovoljno zna. To se, dakako, uklapalo u okvir Radića kao istaknutog slavenofila. Njegova ideja o suradnji južnoslavenskih naroda proteže se i kroz ovo njegovo djelo te jasno izražava stav za međusobnim upoznavanjem i suradnjom između Bugara, Hrvata, Slovenaca i Srba. Jedina bitna stavka koja ga razlikuje od ostalih slavenofila, kako uočava Božilova, je ta da on nikada nije imao viziju političkog ujedinjenja Južnih Slavena – on je zagovornik očuvanja nacionalne individualnosti svakog od tih naroda, uz dobro međusobno upoznavanje, kulturnu gospodarsku i političku suradnju, ali ne i ujedinjenje. Ako bi i došlo do stvaranja zajedničke države, on je vidi kao federaciju ili konfederaciju, uz sudjelovanje Bugara u njoj, te uz obavezno očuvanje individualnosti svakog naroda u okviru takve državne zajednice.

Stil pisanja Stjepana Radića, po ocjeni autorice, stil je političkog publiciste. On je uostalom prvi diplomirani politolog u Hrvatskoj. Njegovo široko znanje nije prešlo na razinu znanstveno-istraživačkog rada, ali njegova opširna informiranost o prošlosti Bugara i pripremljenost u vidu upoznavanja niza relevantnih autora (u prvom redu to su M. Balabanov, I. Vazov, Lj. Karavelov, D. Cankov) omogućili su mu da na pregledan i informativan način napiše povijesni razvoj bugarskog naroda. Već je na prvi pogled jasno da je Radić u svome djelu naglasak

kultura, umjetnost i jezik". Osmi susret hrvatskih i bugarskih znanstvenika održan je na Sveučilištu "Sv. Kliment Ohridski" u Sofiji u lipnju 2012. s temom skupa "Hrvati i Bugari kroz stoljeća – rat i mir". Na ovom posljednjem skupu promovirana je i najnovija knjiga Rumjane Božilove, Radićeva *Obnovljena Bugarska*, koju ovdje prikazujemo.

² Detaljniju studiju o ovom djelu Rumjana Božilova objavila je 1995. godine (Knjiga Stjepana Radića o Bugarima, *Povijesni prilozi*, sv. 14, Zagreb 1995., str. 259-277).

stavio na duhovno-intelektualni aspekt bugarske povijesti. Više od vojne i političke povijesti, Radića zanimaju povijest bugarske crkve, povijest školstva, sveučilišta, kulturnih institucija, kao i razvoj književnosti. Kroz pregled ovih aspekata povijesti proteže se ideja "nacionalne znanosti", naslijeđena od Franje Račkoga i Tomáša G. Masaryka, koja je, prema njegovu stavu, najjače oružje u borbi za očuvanje jednog naroda i stvaranje samostalne države. Uz naglasak na ovaj aspekt bugarske povijesti, Radić je ukratko priredio odgovore na pitanja o porijeklu Bugara i njihovoj povijesti do pada pod tursku vlast. Uz gore spomenute kulturne aspekte, obrađena je i tema bugarskog nacionalnog preporoda, njegovih vođa, Travanjski ustanak, bugarska poslanstva u Europi 1876. te ratna stradanja i žrtve bugarskog naroda za oslobođenje. Radićevo pisanje zaustavlja se na 1878. godini i makar je, kako autorica ističe, imao ideju nastaviti rad i napisati noviju bugarsku povijest do 1913. godine, ta ideja nije se realizirala.

Pišući o Bugarima, ističe se jedna zanimljivost u stilu pisanja Stjepana Radića – on pokušava približiti domaćem čitatelju povijest Bugarske kroz prizmu sociopsihološkog profila bugarskog naroda. On analizira neke skupne karakterne značajke Bugara kao naroda tijekom duljeg povijesnog razdoblja, a uglavnom ih prikazuje kao "blag, miran, strpljiv, radin i gostoljubiv" narod, "željan znanja", te narod sklon realnome i konkretnome. Također često ističe duboki patriotizam Bugara, pišući o tome sa iskrenim suosjećanjem, s obzirom na tijek povijesti i dugogodišnje bivanje pod tuđom vlašću.

Autorica, zaključno ocjenjujući Radićevo knjigu, naglašava da je bez obzira na činjenicu što je hrvatskom čitateljstvu Radić ponudio dosta skraćenu verziju bugarske povijesti, ona zapravo napisana dosta točno. Također ima i nekih propusta napravljenih uslijed selektivnog pisanja uzrokovanog Radićevom ideološkom pozadinom (primjerice, veličanje seljaštva i seoske zajednice; zatim, kao ideolog nenasilja ne odobrava revoluciju kao sredstvo borbe pa u tom smislu izostavlja niz pobuna i ustanaka, nastojeći naglasiti suzdržanost i miroljublje Bugara, itd.). Ipak, zaključuje autorica, radi se o djelu koje je pisano s iskrenom simpatijom prema bugarskom narodu, imajući za svrhu upoznati i zbližiti Hrvate sa svojim srodnom slavenskom braćom.

Knjiga je obogaćena i slikovnim priložima, a oni se odnose na autora rukopisa, Stjepana Radića – riječ je o njegovim osobnim i obiteljskim fotografijama, fotografijama sa stranačkim kolegama, diplomama, faksimilima njegovih rukopisa, fotografijama s Radićevog sprovida.

Ovim izdanjem Radićevog djela Rumjana Božilova još je jednom zadužila hrvatsku historiografiju te pokazuje da, iako je u mirovini, i dalje ulaže veliku energiju u znanstveno djelovanje. Osim toga, plodove svojeg dugogodišnjeg rada na hrvatsko-bugarskim vezama zasigurno gleda i u mlađim generacijama povjesničara koji sada nastavljaju znanstvenu suradnju dvaju instituta. Na kraju, svakako valja istaknuti da su uz bogat znanstveni doprinos Rumjane Božilove, profesionalne i prijateljske veze koje je svojim dugogodišnjim radom uspostavila, upravo ono što je u širem smislu pridonijelo boljem upoznavanju i zbliženju dvaju bliskih i srodnih naroda.

Tihana Luetić

The Oxford Dictionary of the Middle Ages, ur. Robert E. Bjork, 4 sv., Oxford University Press, Oxford 2010., 1847 str.

Oxford University Press izdao je 2010. godine djelo pod naslovom *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, sada neizostavan priručnik za praktički sve aspekte europske povijesti, društva, vjere i kulture u cijelom razdoblju srednjeg vijeka (od 5. do 15. stoljeća). Osim onog što se naziva civilizacijom srednjovjekovnog zapada, uključeni su i podaci o Bizantskom carstvu, islamskim dinastijama, narodima iz Azije (poput Mongola ili Avara). Naglasak je ipak stavljen na područje središnje i zapadne Europe, iz aspekata arheologije, medicine i glazbe. Unesene